

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕЯКИХ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ПРЕТЕРИТО-ПРЕЗЕНТНИХ ДІЄСЛІВ

У статті розглянуто специфіку синтагматичного функціонування претерито-презентних дієслів у давньоанглійській мові залежно від їх валентних характеристик і реалізації їх семантичного потенціалу. Відмічається неоднорідність цієї групи дієслів, яка обумовлюється неоднаковістю їх синтагматичних властивостей та індивідуальним напрямком розвитку семантичної структури.

Метою цієї статті є аналіз синтагматичних характеристик давньоанглійських претерито-презентних дієслів, які функціонують у позиції простого дієслівного присудка, встановлення їх основних валентних особливостей і визначення головних напрямків розвитку їх семантичної структури.

Претерито-презентні дієслова, як окрема група давньогерманських дієслів, достатньо часто згадувалися у роботах з порівняльних граматик давньогерманських мов, однак у переважній більшості праць вони слугували об'єктом етимологічних студій [1]. Основні твердження відносно цієї морфологічної групи дієслів давньогерманських мов традиційно торкаються їх розвитку як ізольованих форм індоєвропейського перфекта, які були особливим лексико-граматичним класом слів на позначення фізичного чи психічного стану [2: 409-410; 3: 144-146]. Рання ізольованість цих дієслів зумовила незакінченість їх парадигматичного ряду, відсутність деяких морфологічних форм структурно характеризує претерито-презентні дієслова як окрему морфологічну групу давньогерманських дієслів. Цей особливий шлях розвитку давньогерманських претерито-презентів відомий французький лінгвіст Е. Бенвеніст пояснює специфікою їх семантики: вони всі означають стан суб'єкта й деяку афективну, ментальну чи фізичну схильність. Це значення стану суб'єкта підсилюється у претерито-презентів категоріальним значенням індоєвропейського перфекта [3: 145]. У наукових працях також зустрічається думка щодо закономірності розвитку абстрактних значень з модальними відтінками для кожного дієслова цієї групи й для всієї групи загалом [4: 126].

При всій увазі, яка приділяється цій групі дієслів у давньогерманських мовах, питання семантичного статусу претерито-презентів у синхронному просторі окремих давньогерманських мов, особливості їх функціонування у текстовому контексті, реальне співвідношення статальності й акціональності, лексичного й модального компонентів у їх семантичній структурі залишаються невизначеними й потребують більш детального вивчення, оскільки потрібно враховувати не тільки ареальні та індивідуальні шляхи розвитку кожного з давньогерманських писемних діалектів, але й діахронічну дистанцію між фактом ізоляції і відокремлення претерито-презентів і фактом писемної реєстрації кожного з окремих давньогерманських писемних діалектів. Так, наприклад, уже в синхронному просторі готської мови можна констатувати початок розмежування претерито-презентів за синтагматичними особливостями й перегрупування цих дієслів за новою домінантою – семантико-функціональною ознакою [5].

Таким чином, можна припустити, що давньоанглійські претерито-презенти на тлі історико-генетичної спільності характеризуються сукупністю індивідуальних синтагматичних властивостей й виявляють різні етапи розвитку семантичної структури, а аналіз особливостей їх синтагматичного функціонування у текстовому контексті може бути перспективним для визначення, з одного боку, типологічних рис у розвитку окремих претерито-презентів, а з іншого боку, для визначення основних напрямків їх еволюції в історії англійської мови.

Під час аналізу семантико-синтагматичних характеристик давньоанглійських претерито-презентів було досліджено понад 300 випадків вживання цих дієслів, відібраних з давньоанглійських текстів поетичного і прозаїчного характеру різної жанрової атрибуції [6; 7; 8; 9].

В англійській мові давнього періоду нараховується дванадцять претерито-презентів з різною частотністю вживання і з різним характером синтагматичного функціонування. Залежно від базових синтагматичних характеристик давньоанглійські претерито-презенти можуть виступати в позиції простого дієслівного присудка й у позиції першого компонента складеного дієслівного присудка.

У позиції простого дієслівного присудка при домінантній тенденції збереження статального характеру їх значення у деяких дієслів можна реєструвати розвиток акціональності внаслідок зміни характеру синтагматичного функціонування. За основними синтагматичними властивостями ці претерито-презенти можуть вважатися однорідними: для більшості з них типовою стає об'єктна скерованість, де залежна об'єктна одиниця стоїть в акузативі, генітиві чи дативі, з темпоральним чи локативним поширенням.

При реалізації об'єктної скерованості типовим можна вважати вживання генітива у дієслова (beneah, geneah), де родовий відмінок виражає відношення до об'єкта, посилюючи значення дії, яка зосереджується у суб'єкті: *Gif ūs on ferðe geneah* [Genesis, 9] *якщо ми задовольняємося у душі*; *þonne he bēga beneah* [Helen, 9] *тоді він має потребу в обох*. Дієслово beneah зберігає реліктове значення статальності, яке було притаманне формам індоєвропейського перфекта: це категоріальне значення перфекта, за думкою Е. Бенвеніста, було лімітоване сферою суб'єкта й не переходило на об'єкт [3: 145]. У наступному прикладі beneah зустрічається в особовому реченні, в якому реалізується як полівалентний з об'єктним залежним компонентом у родовому відмінку й з обставинним поширенням: *wið ðan ðe mīn wiif þær benuge innganges swæ mid mīnum līce swæ sioððan yferran dōgre* [Kentish Charters, 6: 199, 1.24-25] *з тим щоб моя дружина користувалася моїм майном як за моє життя, так і після моєї смерті*.

Синтагматичною домінантою претерито-презентів *dugan*, (ge)unnap у позиції простого дієслівного присудка можна вважати подвійне керування, тобто наявність двох залежних об'єктних актантів. Перший залежний об'єктний актант у давальному відмінку має значення об'єкта-адресата, а другий, зі значенням партитивності дії, яка зосереджена у суб'єкті або має місце у сфері суб'єкта, репрезентується формами генітива чи може бути відсутнім. Такий тип синтагматичного функціонування посилює значення акціональності у цих дієслів, для яких типовими є різновалентні реалізації з факультативним обставинним поширенням у повних особових реченнях. У дієслова (ge)unnap фіксованість форм генітива залежного об'єктного актанта, яка відображає архаїчний характер синтагматичного функціонування, зробилася домінантною при реалізації значення дарувати, давати, коли в значенні родового відмінка можна простежити його більш раннє значення часткового об'єктного відношення, яке деякими авторами вважається ще достатньо поширеним у давньоанглійській мові [10: 17-18]. Типовою стає тривалентність претерито-презенса. Це вживання носить чітко виявлене прагматичне навантаження: воно стає клішеподібним виразом у текстах юридичного спрямування: *ac him ne ūðe God lengran līfes* (Judith, 6: 142, 1.183) *але йому Бог не дарував довгого життя*; *Hēr sit Lēofled mīn māge, þe ic geann ægðer ge mīnes landes ge mīnes goldes ge ræles ge rēafes ge ealles þæs ðe ic āh æfter mīnon dæge* (Charters, 6: 57, 1. 21-23) *тут сидить Леофлед, моя родичка, якій я дарую як мої землі, так і моє золото й мій одяг й убрання; все те, чим я володітиму у годину моєї смерті*; *...and gewunnon þær sige swā swā se Eallwealdend hēom ūðe for Oswaldes geleafan* (The Anglo-Saxon Chronicle, 7: 45, 1. 18-19) *й вони здобули перемогу, яку їм Всемогутній Господь подарував за віру Освальда*; *nū sēo hand ligeð sē þe ēow wēlhwyrcra wilna dohte* (8, 1. 1343-1344) *от лежить ця рука, яка вам допомогла (була зручна) майже у кожному вашому прагненні*; *þū ūs wēl dohtest* (8, 1.1821) *ти нам добре допоміг (був у пригоді)*; *þā heregeatu þe ēow æt hilde ne dēah* (The Battle of Maldon, 6: 118, 1.47-48) *ці трофеї, які вам у війні не придатні*.

Значення статальності дії акцентується у дієслова *dugan* у випадках його вживання з відсутніми об'єкними актантами: *... hūru sē aldor dēah* (8, 1. 369) *дійсно цей князь годиться*; *... þeah þæt wæren dūge* (8, 1. 1660) *хоча ця зброя стала би у пригоді*.

У дієслова (ge)unnap значення психічного стану, яке лімітується сферою суб'єкта, підкреслюється у малопоширених випадках його функціонування з обставинною направленістю, коли реалізується значення бажати: *Ne meahste hē on eorðan, dēah hē ūðe wēl, on ðām frum-gāte feorh gehealdan,...* (8, 1. 2855-2856) *Не міг він утримувати життя вождя на землі, як би сильно він не бажав*.

Вже у дев'ятому сторіччі стає можливим заміщення залежного об'єктного актанта у давальному відмінку у дієслова (ge)unnap прийменниковим зворотом з прийменниками *tō*, *intō*. Іноді варіативність в оформленні залежного об'єктного актанта спостерігається у межах одного й того ж тексту: *...þæt Þurstan gean þæs landes æt Wimbisc intō Crīstes cyrcean for his sāule and for Lēofware and for Ædelgūðe* (Charters, 6: 58, 1. 1-2) *...що Турстан дарує землі в Уімбіші церкві Христової во спасіння своєї душі та душі Леофари й Едельгуги*.

У кінці давньоанглійського періоду (XI ст.) залежний об'єктний актант у генітиві у дієслова (ge)unnap може заміщуватися акузативом, що можна пояснити у наступному прикладі впливом процесу транзитивації неперехідних дієприкметників [11: 32]. *And ic cūðe ēow þæt ic hæbbe geunnap Crīste and Sancte Dionīste intō his hālgan mynstre begeondan sã þæt land æt Tengctūne and ælc þara þinga þæs þe þær inn mid rihte tō gebyraþ, on wude and on felde,...* (Charters, 6: 59, 1. 2-4) *я сповіщаю вам, що я подарував Святий церкві Христа й Святого Діонісія за морем ту землю у Тейтені й кожну з моїх речей, що там є з правом володіння, у лісі й у полі*. Проте особливості дієслівного керування дієслова (ge)unnap у конструкції з дієсловом *habban* можуть зберігатися, що свідчить про просунутий рівень граматизації конструкції й обумовлює хитання у дієслівному керуванні. Такий морфолого-синтаксичний контекст також впливає на характер транзитивного/інтранзитивного функціонування дієслова [12: 183]. *...and cūðað heom hwæt ic mīnes landes geunnen hæbbe and ealra mīnre æhte* (Charters, 6: 57, 1.25-26) *і сповістите тих, яким я свої землі подарувала*.

Здатність мати транзитивний характер об'єктної направленості також має вияв у дієслова (ge)unpan у можливості репрезентування залежного об'єктного актанта предикативною одиницею. У такому разі можуть реалізуватися обидва основні семантичні компоненти його смислової структури: on ðām ilcan steode þe God him geūðe þæt he mōste Engleland gegan (The Anglo-Saxon Chronicle, 7: 13, l. 17-18) *на тому самому місці, де Бог дарував йому можливість оволодіння більшою частиною Англії*; forþon þe hē ne ūþe þæt ænig oðer man æfre mārða ðon mā middan-geardes gehēdde under heofenum þonne hē sylfa (8, l. 503-505) *тому, що він не хотів, щоб хто-небудь інший славу більшу за нього на землі під небом мав*.

Індивідуальною особливістю синтагматики дієслова deah у кінці давньоанглійського періоду стає його вживання у реченнях з прообразом формального підмета it, в яких підкреслюється статальність його значення: ne dohte hit nū lange inne ne ūte (The Homilies of Wulfstan, 6: 87, l. 51) *й не було довгий час миру в країні й за її межами*.

Синтагматичною домінантою претерито-презенса (ge)munan у позиції простого дієслівного присудка можна вважати варіативність дієслівного керування й різноманітність валентних характеристик, які розкриваються при реалізації суб'єктної, об'єктної чи обставинної валентності й презентуються в основному через облігаторну спрямованість. Варіативність дієслівного керування дієслова (ge)munan простежується у його здатності мати залежним актантом додаток у генітиві чи в акузативі. У деяких випадках вживання генітив може мати архаїчне значення партативності, яке при постійному вживанні нейтралізується [13: 79]. У такому разі різні відмінкові форми залежного об'єктного актанта можуть іноді обумовлювати реалізацію різних компонентів семантичної структури дієслова, оскільки варіативність керування також пов'язана зі складністю значення слова, що поєднується з різними семантичними групами слів. Поширенню варіативності дієслівного керування також сприяє омонімія деяких відмінкових форм іменника у давньоанглійському періоді. Претерито-презентс (ge)munan має різновалентні реалізації з наявністю чи відсутністю суб'єктного актанта: Hē þā gemunde þāra ēðnessa and þāra ealdrihta þe hī under þām cāserum hæfdon (Boethius, 6: 9, l. 16) *тоді згадав він ті радощі й ті старі привілеї, які вони мали під час правління того царя*; hine gearwe geman wītena wēlhwylc wīde geond eorþan (8, l. 265-266); ic þē þæs lēan geman (8, l. 1220) *я пам'ятаю цей подарунок*. У дієслова (ge)munan може реалізуватися транзитивний характер синтаксичних відношень, коли залежний об'єктний актант репрезентується об'єктною предикативною одиницею: Ðā gemunde ic hū sīo æ wæs ærest on Ebrisc geðīode funden (Cura Pastoralis, 6: 6, l. 50) *тоді згадав я, як цей закон був спочатку знайдений старосврейською мовою*. Транзитивний характер дієслівного керування претерито-презентсом gemunan, який може також обумовлюватися морфологічною структурою з префіксом ge-, іноді підтримується паралельним вживанням повнозначного перехідного дієслова [14: 223-224]: And ūs is mycel nēðþearf þæt wē ūs sylfe geðencean and gemunan (The Blickling Homilies, 7: 36, l. 58-59) *й нам конче потрібно, щоб ми про себе думали й себе пам'ятали*.

Синтагматичною домінантою претерито-презентсів agan, witan можна вважати двовалентні реалізації з суб'єктним й об'єктним актантами, рідко з обставинним поширенням. Залежний об'єктний актант репрезентується акузативом:..., and þā Deniscan āhton wælstōwe gewald (The Anglo-Saxon Chronicle, 6:31, l. 34) *й тоді датчани мали перевагу на полі брані*; Nāh ic rīcra feala frēonda on foldan,... (The Dream of the Rood, 6: 158, l. 131-132) *ні маю я багатьох з багатих друзів на землі*; ...; and hī nyston nænne oðerne god on þæne tīman, būton hiora cyningas hī weorþodon for godas. (Boethius, 6: 12, l. 13-14) *вони не знали жодного іншого бога за тих часів, але своїх королів визнавали богами*; and ðā swīðe lýtle fiorme ðāra bōca wiston,... (Cura Pastoralis, 6: 5, l. 33-34) *й тоді дуже мало користі цих книжок знали*.

У дієслова witan залежний об'єктний актант може бути досить часто виражений предикативною одиницею, що посилює транзитивний характер його функціонування. У такому разі може реалізуватися обставинно-об'єктна спрямованість: būton hē wisse þæt hē þær bād westan windes ond hwōn norþan,... (Orosius, 6: 17-18, l. 14-15) *але він знав, що він там чекав на західний вітер й трохи північний*; Nāt ic hwæt hē is, ne hwanon hē is (Apollonius of Tyre, 7: 29, l. 8-9) *не знаю я, хто він й звідкіля*; wisse hē gearwe þæt him holtwudu helpan ne meahste (8, l. 2339-2340) *він добре знав, що дерев'яний щит йому не допоможе*.

У текстах зустрічаються випадки ізольованого вживання дієслова witan, рідше āgan, без залежного об'єктного актанта, але у більшості таких прикладів простежується субстантивна референція дієслова з імпліцитною об'єктною спрямованістю, що дозволяє розглядати їх як своєрідний випадок еліпсису, випущення залежного субстантивного елемента [15: 382]. Іноді таке вживання претерито-презенса має анафоричну референцію до змісту висловлювання загалом: Gif hwā stalie swā his wīf nyte ond his bearn, geselle LX scillinga tō wīte (Ine's Laws, 6: 52, l. 40-41) *якщо хто вкраде так, що його дружина та діти не знатимуть, хай сплатить сорок шилінгів штрафу*.

Варто також зазначити, що лексико-семантичний статус дієслів *witan*, *āgan*, *(ge)munan*, *(ge)unnan* як повнозначних дієслів із значенням акціональності знаходить своє підтвердження у можливості цих претерито-презентів виступати у позиції другого елемента складеного дієслівного присудка зі збереженням базових синтагматичних характеристик. Як відомо, інфінітивна частина складеного дієслівного присудка є його смисловим ядром і позначає конкретну передбачену дію [16: 122-123; 17: 153]. У такому разі претерито-презенси можуть демонструвати як інтранзитивний, так і транзитивний характер керування, тобто коли дія може виходити за межі сфери суб'єкта й спрямовуватися на об'єкт: *Nū ic eower sceal frumcyn witan* (8, l. 252-253) *тепер я повинен дізнатися про ваш під.* *Nū hīe Drihtne synt wurðran micle and mōtan him þone welan āgan, þe wē on heofonrīce habban sceoldon* (Genesis, 6: 134, l. 421-423) *тепер вони набагато дорожчі Господові й вони можуть мати багатства, які нам належить мати у царстві небесному...;* *ond gif se cyning him geunnan wille ðes folclondes tō ðēm bōclonde...* (Stowe Charter, 6:203, l. 28-29) *й якщо король забажає дарувати йому фолькланд як бокленд.* *Uton gemunan ure æggran synna* (Ælfric's Homilies, 6: 68, l. 219) *даваймо згадаємо наші старі гріхи.*

Оказіональними для дієслова *āgan* виявляються рідкі випадки його функціонування у позиції першого компонента складеного дієслівного присудка для вираження значення того, що повинно бути: *Hwæðre þū mē āht singan* (Bede's Ecclesiastical History, 6: 46, l. 34) *проте ти мусиш (повинен) мені проспівати;* *nāge he hīe ūt on elpeodig folc tō bebycggan* [18: 2318] *не повинен він продавати їх чужеземцям.* Периферійним можна вважати вживання дієслова *āgan* у позиції простого дієслівного присудка у складі тричленної конструкції з предикативним означенням, яка стала синтаксичним джерелом аналітичної форми перфекта в історії англійської мови: *For þon him gelūfed lūt sē þe āh līfes wyn gebiden in burgum* (The Seafarer, 6: 166, l. 27-28) *тому, що тому мало віриться, хто мав радощі життя у домі сюзерена;* *Ne þrælas ne mōtan habban þæt hē āgon on agenān hwīlan mid earfeðan gewunnen* (Wulfstan's Homilies, 6: 87, l. 44, note) *не можуть вони мати слуг, яких вони здобули з труднощами у свій час.* Можливість такого okazіонального вживання претерито-презенса, яке є наслідком синтагматичної інтерференції, можна напевно пояснити збігом його базових, дистрибутивних і синтагматично-функціональних властивостей з основними синтагматичними характеристиками дієслова *habban* на тлі синонімічності основних параметрів їх семантичної структури. Таке вживання претерито-презенса може також підтримувати думку про розвиток об'єктної направленості й транзитивного типу керування у дієслова *āgan* у давньоанглійському періоді.

Загалом як загальну закономірність варто відмітити: претерито-презенси, які функціонують у позиції простого дієслівного присудка, можуть реалізовуватися як дієслова з облігаторною, рідше факультативною валентністю, виявляють як транзитивний, так й інтранзитивний характер дієслівного керування. Таке вживання давньоанглійських претерито-презентів може підкреслювати тенденцію розвитку їх семантичної структури в бік збільшення ваги лексичного компонента значення, внаслідок чого стає домінантним акціональний характер дії, що накладається на реліктові значення статальності дії, значення психічного та фізичного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1954. – 379 с.
2. Сравнительная грамматика германских языков. – М. : Изд-во Наука, 1966. – Т. 4. – 496 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Э. Макаев. – М. : Наука, 1977. – 205 с.
5. Євченко В. В. Основні семантико-функціональні характеристики готських претерито-презентних дієслів / В. В. Євченко // Вісник Житомирського Державного Університету імені Івана Франка. – 2008. – № 40. – С. 172–176.
6. Sweet's Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse. – Oxford : At the Clarendon Press, 1970. – 404 p.
7. Old English Prose and Verse. An annotated selection with introductions and notes by Roger Fowler. – London and Henley : Routledge and Kegan Paul, 1978. – 240 p.
8. Beowulf [ed. by J. Sedgefield]. – Manchester, 1910. – 180 p.
9. Bosworth J. An Anglo-Saxon Dictionary. Based on the manuscript collections / J. Bosworth ; [edited and enlarged by T. Toller Northcote]. – London : Oxford University Press, 1954. – 1302 p.
10. Балашова С. П. Значение прилагательного родительного падежа в языке древнеанглийского периода / С. П. Балашова. // Исследования по английской филологии. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1958. – С. 16–22.
11. Задорожний Б. М. Проблеми загального та германського мовознавства. Збірка праць / Б. М. Задорожний. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 250 с.
12. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – 500 с.
13. Жигадло В. Н. Типы дополнения в древнеанглийском языке / В. Н. Жигадло // Германское языкознание. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1958. – С. 68–87.

14. Иванова И. П., Чахоян Л. П. Про перехідний характер давньоанглійських дієслів / [И. П. Иванова, Л. П. Чахоян] // История английского языка. – М. : Высшая школа, 1976. – 319 с.
15. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 543 с.
16. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1957. – 286 с.
17. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка. – М. : Высшая школа, 1966. – 200 с.
18. Visser F. Th. A Historical Syntax of the English Language / F. Th. Visser. v- III, h. – 1. – Leiden, 1963. – 2632 p.
19. Задорожний Б. М. Порівняльна фонетика і типологія готської мови / Б. М. Задорожний. – Львів : Видавництво Львівського Університету, 1960. – 297 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Євченко В. В. Семантико-функциональные особенности некоторых древнеанглийских претерито-презентных глаголов.

В статье показана специфика синтагматического функционирования некоторых претерито-презентных глаголов в древнеанглийском языке в зависимости от их валентных характеристик и реализации их семантического потенциала. Отмечается неоднородность этой группы глаголов, которая обуславливается различием их синтаксических свойств и индивидуальным путем развития их семантической структуры.

Yevchenko V. V. Semantic and Functional Features of Some Old English Preterite-Present Verbs.

The article focuses on the specific character of syntagmatic functioning of some preterite-present verbs in Old English. The peculiarities of their combinability and realization of semantic potential are analyzed. The Old English preterite-presents show heterogeneity which is determined by their syntagmatic properties and by individual ways of their semantic development.